

Kulturhistorisk bedömning

Kalmar Domkyrka

Domkyrkan började byggas 1660 efter sju års planering och efter ritningar av Nikodemus Tessin d.ä. Den halvfärdiga byggnaden invigdes 1682 efter en provisorisk avslutning. På befallning av kung Karl XI återupptogs domkyrkobygget 1692 för att färdigställas 1703. Under 1700-talet genomfördes reparationer av kyrkans yttertak av koppar- och järnplåt och under en omfattande yttre och inre restaurering påbörjad 1783 fick fasaderna följande färgsättning: putsade fasadytor i ljus gult med huggstensdetaljer i ljusgrå oljefärg och sockeln slammad samt målad i tegelrött. 1790 utökades bänkutrymmet med nya läktare i norr och söder.

Under 1800-talet utökades läktarna p.g.a. behov av ökat antal sittplatser, och på 1870-talet anlätades kända arkitekter för en förändring av kyrkans inredning, bl.a. tillfrågades arkitekt Helgo Zettervall i läktarfrågan. Under 1800- och 1900-talen framlades totalt sju olika förslag till kupolöverbyggnad och ett förslag till mittorn på domkyrkan, av vilka dock inget genomfördes.

Under åren 1910-14 restaurerades domkyrkan exteriört och interiört efter ritningar och beskrivningar av stadsarkitekten i Kalmar, J Fred Olson. Yttertaken belades med kopparplåt, fasaderna spritputsades och putsen togs bort från pilastrar och sockel likaså togs även oljemålningen bort från huggstensdetaljerna. Vid denna restaurering sattes den norra resp. södra frontespisens övre flankfönster resp. fönsterna på ömse sidor om altaret igen.

1981-82 omfärgades de, vid detta tillfälle hårt smutsade, gulbruna fasaderna i en lejongul kulör i samband med en yttre restaurering

Under 2005 har en omfattande exteriör iståndsättning av domkyrkan genomförts. De övre och nedre takfallens kopparytor över mitt- resp. sidoskepp har omlagts med ny kopparplåt i sin helhet medan vissa övriga kopparklädda delar såsom exempelvis frontespismurkrön har utskiftats. Delar av takkonstruktionen av trä har utlagats; intäckning med glespanel, höghen till takstolar, takfotsinbyggnad etc. Fasaderna har iståndsatts med putsläggningar/omputsningar och stendetaljerna av kalksten har restaurerats och konserverats (en mindre del stenar har utskiftats av tekniska skäl). Eldurnorna av trä (vars övre del är klädd med blyplåt) på hörntornen resp. eldurnorna av sandsten (på frontespisgavelkrön resp. -voluter) har rengjorts, utlagats och förgyllts (trä- och blydelarna har målats med linolja). Fönsterna (som renoverades och grundmålades 2004) har färdigmålats utvändigt och återfått en dokumenterad tidigare ytbehandling i förenklad ekådring. Putsfasaderna har återfått 1834 års färgsättning i ockragult med ljus kalkstensgråa omfattningar. Delar av söderportalens sandstenskolumnkapitäl har målats i oljefärg i sandstensgrå kulör. Sockeln ska restaureras genom rengöring och fogläggning.

Historiska uppgifter är huvudsakligen hämtade ur boken "Kalmar Domkyrka" av Ingrid Rosell och Robert Bennett.

Kyrkans arkitekter m.fl.

Domkyrkan uppfördes efter ritningar av Nikodemus Tessin d ä, 1615-81. Tessin genomförde en inspirationsresa bl.a. till Italien 1651-53 och arbetade på 1650-talet med ombyggnaden av Borgholms slott, förslag till Kalmar domkyrka på uppdrag av Karl X Gustav resp. med förslag till gravkor och ombyggnad av Veckholms kyrka för Magnus Gabriel De la Gardie. 1660 påbörjades Kalmar domkyrka och två år senare Drottningholms slott enligt Tessins ritningar. Förslag till nya fasader på Kungliga slottet utarbetades på 1660-talet och omkring 1680. Till Tessins övriga kyrkliga byggnadsverk hör det karolinska gravkoret vid Riddarholmskyrkan och ombyggnad av Maria Magdalena kyrka i Stockholm.

Abraham Winantz, adlad Svansköld, 1644-1709, var Tessins d ä styvson och ledde fullbordandet av domkyrkan 1692-97. Han studerade för styvfadern, utbildades till ornamentstecknare och ritade bl.a. förslag till skulpturutsmyckningen av flottans fartyg i Karlskrona. Efter Tessins d ä:s död 1681 fortsatte han arbetet med ombyggnaden av Borgholms slott under Erik Dahlbergs ledning. På 1690-talet arbetade han med konstruktionsritningar till Trefaldighetskyrkan i Karlskrona och amiralitetets byggnader. Efter 1697 arbetade Svansköld vid Tessins d y:s sida som biträdande stadsarkitekt och hovarkitekt bl.a. vid uppförande av Stockholms slott efter branden.

Nikodemus Tessin d y, 1654-1728, stod arkitekt till domkyrkans altaruppsats. Hans dragning till Berninis stil återspeglas i hans förslag till altaruppsatser bl.a. för Stockholms slottskyrka och Vor Frelsers Kirke i Köpenhamn. Han fortsatte sin fars arbete med kyrkobyggnader i romerskt skolad klassicism bl.a. vid uppförandet av Trefaldighetskyrkan och Fredrikskyrkan i Karlskrona och Kung Karls kyrka i Kungsör.

Hans Wachtmeister, 1641-1714, var "inspektör över kyrkobygget under sista byggnadsskedet" på uppdrag av kung Karl XI. Wachtmeister var amiralguvernör, befälhavare över flottan (som var förlagd till Kalmar under en övergångsperiod på 1680-talet) och 1680 generalguvernör över Kalmar och Blekinge län. Wachtmeister anförtroddes 1679 uppgiften att anlägga den nya staden Karlskrona och är begravd i Trefaldighetskyrkan där.

Anders Knutsson, död 1679, var byggmästare och arbetade vid fortifikationen på 1650-talet och vid domkyrkan från 1660-talets mitt. Per Månsson var byggmästaren som efterträdde Knutsson 1679 och var verksam vid domkyrkan ännu 1689.

Rudolf Bientz, 1659-1710, född i Basel, var byggmästare och verksam i domkyrkan 1692-1702 då han flyttade till Karlskrona och var där verksam vid uppförandet av Trefaldighetskyrkan och som amiralitetsbyggmästare. Han är begravd i Trefaldighetskyrkan.

Redovisning av tidigare utförda underhålls- och renoveringsarbeten Kyrkans bygnads- och reparationshistoria

1653-60

Planering av domkyrkobyggnationen genomförs i samband med stadens flyttning till Kvarnholmen. På olika stadspaner markeras den planerade domkyrkan med olika läge och form. Förbudet mot att uppföra höga torn i staden, p.g.a. försvarshänsyn, verkar ha gällt även vid domkyrkobygget. Arkitekten Nikodemus Tessin d ä arbetar med olika utformningsförslag varav många med en lägre mittkupol. 1660 Grundläggningen till domkyrkan påbörjas midsommarafton.

1661

Domkyrkobygget lider av medelsbrist och bygget avstannar. Tessin d ä lämnar Kalmar. 1664-65 Efter ny medelstildelning tar bygget fart igen under ledning av byggmästare Anders Knutsson.

1670

Stenhuggare anlitas för fasadarbeten mot torget.

1675

Byggnationen avstannar helt p.g.a. Skånska krigets utbrott.

1678-79

Domkyrkobygget återupptas under ledning av byggmästare Per Månsson och påskyndas i samband med förläggning av flottan i Kalmar i avvaktan på uppförandet av Karlskrona: den nya huvudstationen för flottan.

1681

När murarna når till bottenplanets fönster läggs ett provisoriskt tegeltak på den halvfärdiga byggnaden så att den kunde användas för gudstjänster. Takarbetet utförs av tyska timmerbyggmästare.

1682

Predikstol och altaruppsats flyttas från Kalmar Storkyrka till domkyrkan. En fristående klockstapel har uppförts på det då ännu inte stenlagda torget och den halvfärdiga kyrkobyggnaden invigs av biskop Henning Schütte och får då namnet Karls kyrka (med hänsyn till Karl X Gustav och Karl XI som på olika sätt medverkat i kyrkans planerings- och uppförandeskeden).

1684

Orgeln, byggd 1638, i Kalmar Storkyrka flyttas till domkyrkan.

1686

Orgeln monteras på en läktare i norra korsarmen. Till läktaren används bl.a. återvunnet material från den gamla kyrkan.

1691

Karl XI beordrar amiralgeneralen Hans Wachtmeister att tillse att domkyrkobygget fullbordas enligt fastställda ritningar.

1692

Domkyrkobygget återupptas med ett stort antal hantverkare och arbetare under ledning av arkitekt Abraham Winantz (adlad Svansköld); Tessin d äs styvson. Byggmästare Rudolph Bientz bygger en modell av domkyrkan.

1693-95

Stenhuggararbeten i kyrkans interiör utförs efter detaljritningar och modeller. Takstolar reses 1695.

1696-97

De övre gavelmurarna muras, söderportalen uppförs och invändigt sker valvslagningen. 1697 förflyttas Svansköld och arbetet fortsätter under ledning av byggmästare Bientz.

1699

Fasaderna putsas och målas i ljus grå resp. gul kulör medan huggstensdetaljerna målas med oljefärg i vitgrå kulör. Förgylld inskrift utförs på listverket runt fasaderna.

1700

Utvändigt utförs taktäckningsarbeten medan orgelläktaren i väster byggs invändigt. Predikstolen restaureras och målas.

1701

Den södra läktaren tillkommer.

1702

Västerportalen fullbordas.

1703

Den norra läktaren uppförs och golvet i domkyrkan stenläggs.

1709-12

Den nuvarande altaruppsatsen uppförs i domkyrkan efter ritningar av Nikodemus Tessin d y.

1700-talet

Reparationer av kyrkans yttertak av koppar- och järnplåt genomförs.

1759

En ny orgel, byggd av orgelbyggaren Lars Wahlberg, tillkommer varvid den gamla orgeln säljs till Gärdslösa kyrka där den brukas fram till 1884. Den nya orgelfasaden får en rikt urnformad rokokofasad ritad av arkitekten C F Adelcrantz. Denna orgelfasad finns bevarad i Vissefjärda kyrka i Småland dit den såldes 1883.

1783

En omfattande yttre och inre restaurering påbörjas och fasaderna får slutligen följande färgsättning: putsade fasadytor i ljus gult med huggstensdetaljer i ljusgrå oljefärg och sockeln slammad samt målad i tegelrött.

1790

Bänkutrymmet i kyrkorummet utökas med nya läktare i norr och söder.

1800-talet

Läktarna utökas ytterligare p.g.a. behov av ökat antal sittplatser.

1831-34

Yttre och invändig restaurering genomförs under ledning av C Hallström. Bl.a. plåtläggs yttertak, norra portalen fullbordas och fasaderna färgsätts i gult med pärlgrå huggstensdetaljer och tegelröd sockel.

1870-talet

Kända arkitekter anlitas för en förändring av kyrkans inredning bl.a. tillfrågades arkitekt Helgo Zettervall i läktarfrågan. Under 1800- och 1900-talen framlades totalt sju olika förslag till kupolöverbyggnad och ett förslag till mittorn på domkyrkan, av vilka dock inget genomfördes.

1882-83

Läktarinredningen utförs.

1883

En ny orgel med 30 stämmor byggs av Åkerman & Lund varvid även den nuvarande orgelfasaden utförs.

1910-14

Domkyrkan restaureras exteriört och interiört efter ritningar och beskrivningar av stadsarkitekten i Kalmar, J Fred Olson. Yttertaken beläggs med kopparplåt, fasaderna spritputsas och putsen tas bort från pilastrar och sockel likaså även oljemålningen på huggstensdetaljerna. Vid denna restaurering sätts den norra resp. södra frontespisens övre flankfönster resp. fönsterna på ömse sidor om altaret igen. Invändigt renoveras väggar och valv och golvet omläggs varvid gravstenar flyttas och ett stort antal placeras i koret. Omputsning utfördes, ny värmeinstallation av vattenburen värme installerades liksom rör för centraldammsugning. Korgolvet utvidgades till förstapelarbandet närmast predikstolen inklusive nya trappanslutningar till anslutande rum. Allt trä ommålades, altarsats och predikstol renoverades. Elektricitet installerades. Den ena trappan till orgelläktaren ombyggdes helt i samband med elmotorinstallation för orgelfläkt.

1911

Utgrävning och iordningställande av källarutrymmen för ny värmeanläggning utfördes. Fyra stycken Kabriforer för kokseldning nyinstallerades. Åskledare från högdelarna monterades ner i mark.

1914

Centraldammsugare installerades (Palm vacuum cleaner).

1928

Ombyggnad av huvudorgeln utförs av Åkerman och Lund.

1928-32

En restaurering av domkyrkan genomförs varvid bl.a. den nuvarande slutna bänkinredningen tillkommer, efter förslag från stadsarkitekt J Fred Olson, med viss återanvändning av äldre dörrar och skärmar. Kopparplåten på taket lagades och kompletterades. Enl. beskrivning tillverkades 6 st. nya sandstensurnor, och sandstenslågorna förgylldes. Puts lagades. Maskätet trä på vinden ersattes med nytt, gångbanor på vinden inlades. Klockornets ruttna balkar och dåliga golv samt trappor till klockoma uppsattes. Golvet i nordöstra tornet var maskätet och byttes från furu till tegel, även andra tornrumsgolv byttes p.g.a. maskstungna brädor.

1931-32

En storm 1931 orsakade skador då ett blindfönster blåste in varvid tryckförändringar i vindsutrymmena orsakade släpp i takplåtens infästning, stora delar av tak och tornplåt blåste av. Taket reparerades 1932.

1935

Installation av nya elmotorer i klockornet utfördes. Troligen var det detta år som bjälklag av betong och mellanliggande inspända I-balkar arrangerades i de tre tornutrymmena för förebyggande av brand.

1936

Installation utfördes av ny värmepanna "Norrahammars bruk" samt av telefon.

1943

Underhållsarbeten: lagning av två kolonner intill södra porten, ommålning av ytterportar och vindfångsdörrar m.m.

1949

Renovering av samtliga fönster.

1950

Installation av två nya toaletter, en i anslutning till sakristian, en i anslutning till vapenhuset.

1952

Komplettering av befintlig värmeanläggning med oljetank och ny installation av oljebrännare.

1953

Upprustning av elinstallationsanläggningen i kyrkan.

1954

Omläggning av golv i sakristia och Kristofferkoret. Befintligt träbjälklag och trägolv ersattes med betongvalv och kalkstensplattor.

1957

Invändig renovering och målning av kyrkorummets vägg- och takytor.

1955

Nyinstallation av ljudanläggning 'Philips'.

1957

Det nuvarande orgelverket byggs.

1963

Den nuvarande dopfunten av skulptören Erik Sand införskaffas.

1967

Skåp för silver inmurats i vägg i Kristofferkoret.

1971

Ny trappa mellan klocktorn och vindsutrymme över kyrktaket utförs.

1972

Nya gångmattor läggs i kyrkorummet.

1973

Omläggning och fogning av samtliga yttertrappor.

1981-82

En utvändigtåndsättning utförs varvid de vid detta tillfälle de hårt smutsade gulbruna fasaderna omfärgas i en lejongul kulör enligt 1834 års färgskikt.

1985

Kristofferkoret nyinreds.

1987

Nyatextil- och förvaringsskåp i anslutning till norra porten byggs.

1991

Sanering av oljebrännare och kringutrustning. Anslutning av fjärrvärme och installation av värmväxlare. Sanering av befintlig toalett under orgeltrappa och nyinstallation av ny handikappvänlig toalett i samma utrymme med intrång i norra sidopassagen. Ombyggnad av f.d. pastorsexpeditionen i nordvästra tornet till vaktmästerifunktioner samt toalett, dusch, pentry och gemensamhetsutrymme.

1992

Installation av torskprinklersystem i klocktornet och installation av brandlarmsanläggning. Installation av automatisk tidur för klockringning samt ny urverksmotor i tornklockan. Nytt låssystem. Reparationer av trä i bärande konstruktioner utefter väggband i nedre kant av valvbåge i sydost. Renoveringsarbeten på altartavla och stoder.

1993

Nyinstallation av ljudanläggning.

1995

Konserveringsarbeten av stensulptur i anslutning till västra porten.

2004

En omfattande fönsterrestaurering genomförs. Dock grundmålas endast fönsterna i avvaktan på följande års fasadrestaurering och den nya färgsättningen.

2005

En omfattande exteriör iståndsättning genomförs av domkyrkan. De övre takfallens kopparytor, över mitt- resp. sidoskepp, omläggas med ny kopparplåt. Delar av takkonstruktionen av trä utlagas; intäckning av glespanel, takstolshögben, takfotsinbyggnad etc. Fasademå iståndsätts med putsläggningar/omputsningar och stendetaljerna av kalksten restaureras. Eldurnorna av trä (klädda med blyplåt) på hörntornen resp. eldsurnorna av sten (på frontespisgavelkrön resp. -voluter) rengörs, utlagas och förgylls. Träurnornas blyavtäckning kompletteras och de målas med grå linoljefärg. Fönsterna färdigmålas och återfår en dokumenterad tidigare ytbehandling i förenklad ekådring. Putsfasaderna återfår 1834 års färgsättning i ockragult med kalkstensgråa omfattningar. Söderportalens stendetaljer har målats i oljefärg i grå kulör. Sockeln blev p.g.a. den sena årstiden inte iståndsatt. Sprinkler installeras på hela kyrkvinden.

2006

Gummimattor läggs på bjälklaget i de tre tornen (ej trappornet) på betongbjälklaget för att förhindra släckvatten och sprinklervatten att tränga ner i murverket.

Uppgifterna är huvudsakligen hämtade ur boken "Kalmar Domkyrka" av Ingrid Rosell och Robert Bennett, samt även från vissa tryckta och muntliga källor enl. källförteckningen.

Övergripande kulturhistorisk bedömning

Arkitektur

Kalmar domkyrka är en mycket väl bevarad barockkyrka av stormaktstidens framstående arkitekt Nikodemus Tessin d ä i nära samverkan med kungahuset. Tessin d ä fick inte många av sina kyrkoprojekt genomförda, Kalmar domkyrka är den största av hans kyrkor och därmed unik. Den är byggd enligt tidens idealmönster och var ett unikt och enastående byggnadsprojekt i svensk arkitekturhistoria. Den följer den romerska antikens formspråk med sitt kraftspel och interiöra skuggspel. Det är en ritad, konstruerad och matematiskt beräknad kyrka till skillnad från medeltidens gestaltningssätt som byggde på teorier och beprövad erfarenhet. Barockens harmoni och dekorativa inslag är geometriskt förutbestämda. Det var vid byggnadstiden en mycket modern byggnad. Kyrkan är en unik kombination av centralkyrkan och en evangelisk-luthersk rumsgestaltning.

Stadsplan

Kyrkans betydelse i stadsplanen finns fortfarande kvar och är fullt avläsbar. Dess förgyllda eldsurnor på taken har syns på långt avstånd. Kyrkan är i utbredning och höjd helt sammankopplad med torgets storlek och inramning.

Teknik och material

Kyrkan är grundlagd med granit på samma sätt som bastionerna runt stadskärnan. Inga tendenser till sättningar eller sprickor finns, kunniga byggare har uppfört murarna. Över sockelnivå är murarna av det lokalt tillgängliga kalkstensmaterialet. Taket kostades tidigt på en kopparbeläggning. Även om landets tidvis kärva ekonomi innebar åtstramningar av planerna i form av lägre höjd och avsaknad av kupol är kyrkan synnerligen tekniskt välbyggd av goda och påkostade material.

Interiör

Interiören har mer än exteriören karaktär av långhuskyrka p.g.a öst-västutsträckningen. Kyrkorummet är ett av landets förnämsta exempel på stormaktstidens byggande, storslaget och enkelt monokromt med dekorativa utsmyckningar i form av fasta och lösa inventarier. Kyrkans interiör har förändrats beträffande golv, bänkinredning, läktare m.m. Den har dock hela tiden bevarat sin helhetsverkan liksom många inventarier av mycket hög klass (altarpopsatsen, predikstolen m.m.).

Värdenas omfattning

Kalmar domkyrka har mycket stort värde för domkyrkoförsamlingen, men den är också hela stiftets intresse ur teologisk och kulturhistorisk synvinkel. Den är av betydande vikt för Kalmar stad, dess historia och stadsbild. Den har synnerligen stort nationellt intresse genom sin särart, sin nationellt intressanta tillblivelsehistoria och genom att den är mycket väl bevarad, såväl i stadsbilden, exteriört och den storslagna rumsgestaltningen interiört. Den sakar motsvarighet i landet. Internationellt sett är kyrkan intressant som ett nordeuropeiskt genomförande av tidens arkitektur med nationella och lokala inslag. Kyrkan är ett mål för såväl gudstjänstbesökare, stadens invånare och turister från Sverige och andra länder.

Bevarande och förnyelse

Kyrkans väl bevarade helhetsverkan måste bevaras även i framtiden. Interiöra förändringar för att passa verksamheten nu och framöver bör göras på ett sätt som inte förtar denna helhetsverkan. Den tradition som funnits att göra invändiga förändringar som inte förtar det storslagna rummet och den genomarbetade arkitekturen måste fortsätta.